

Virágos Gábor

Antik

A római kardok importja a Barbaricumba

Egy téma tudományos jellegű feldolgozásakor az első felmerülő feladat a téma megjelölése, majd a kétesnek tekinthető fogalmak pontos tisztázása. Jelen esetben a téma tárgykörét a cím tartalmazza, egzakt definiálásra pedig egy fogalom vár, melynek nem megfelelő értelmezése az egész kutatást értelmetlenné teszi.

Az „import” fogalmának meghatározására egy, a témával foglalkozó, dániai régész – Ulla Lund Hansen – szavait vettem át, mivel igen tömör, korrekt és egyértelmű definíció ad: importnak számít minden olyan tárgy, melynek lelési és gyártási helye nem azonos; azaz nemcsak a kereskedelmi útom kikerült – jelen esetben – kardokat tekintjük importáltaknak.

A téma valahol az import és a kardok problémakörének metszéspontján fekszik, ezért mind a kettőt először külön-külön kell megvizsgálni. A kardok tágabb környezetét jelentő germán és római fegyverzetéről valamint az importnál a gazdasági háttérrel – a hely szűkös volta miatt – itt nem esik szó. (Ugyancsak hiányzik a kutatástörténet, valamint az eredeti tanulmány végén található részletes bibliográfia.)

* * *

A kardok esetében két fő csoportot alkothatunk: az import tárgyat jelentő római és a befogadó környezetet alkotó germán típusokat. Az előbbibe tartoznak: a gladius, a gyűrűmarkolatgombos kard (Ringknaufschwert), és a spatha; az utóbbi csoport tagjai: a harci kés (Kampfmesser), az ún. germán kard, és a „sax”.

A „germán kard” tulajdonképpen egy megnagyobbodott „Kampfmesser” – ez 30–40 centiméteres volt markolattal együtt – volt, és nagy valószínűséggel abból is fejlődött. A La Tène korszakban jelent meg, és egészen a Kr. u. 3. századig használták. Feltehetőleg kelta modell után ekkor már szokás volt fegyvert is temetni az elhunyttal. Így ilyen kardok kerültek elő mocsarokból és sírokból egyaránt. A „sax” – vagy „skramasax” volt a második „önállóan” kialakult germán kardtípus, mely alapsémájában megegyezett az előbbivel, de sokkal kecsesebb volt annál, és a penge nyelve már általában nem a fok meghosszabítása volt. Nevét talán a szászok „Saxnot” nevű – Tyrrel azonosítható – hadistenéről kapta. Kialakulásában a keleti (hun) szablya és a régi egyéltű „germán kard” játszhatott szerepet. A germánok a Kr. u. 1–2. században használtak egy rövid kétélű típust is, de ez alig terjedt el, és helyette szinte mindenhol a római gladiust találhatjuk.

A gladius már a köztársaság kori Rómában is a hadsereg egyik „rendszeresített” alapfegyvere – kardtípusa. Az elnevezés vagy a szanszkrit „asi” szóból ered, ami már biztosan nem kést, hanem kardot jelent, vagy a kelta „klaidebo” volt az alapja. Körülbelül a Kr. u. 2. század végéig – 3. század elejéig használták. A speciális markolati felszerelést átvették a korai spatháknál is. (A kard hordása – a felfüggesztés – egy rendkívül problémás kérdés. Épp néhány gotlandi [Svédország] példa és ábrázolások segítettek egy lehetséges megoldáshoz. Nylén szerint a gladius hüvelyén lévő négy gyűrűből mindig egy párt használtak, átlósan vagy vízszintesen. Ez utóbbi esetben menetkor a felső kettőn függött a kard, míg harc előtt – a könnyebb kezelhetőség miatt – az alsókra akasztották rá. Az átlós

felfüggesztést talán a helyi hagyományok átvételének tekinthetjük. Itt szeretném még felhívni a figyelmet arra a kevesek által ismert tényre, hogy a római hadseregben egy ideig a kard jobb oldali viselete volt szokásban. Ezt képi és írott források egyaránt alátámasztják.

A gyűrűmarkolatgombos kard elnevezése magáért beszél; valószínűleg a rómaiak nem használtak rá külön szót. Eredete vagy keleti és iráni eredetű népek közvetítésével került a birodalomba, vagy egy kelta törzstípus volt az előzménye. Kovács Péter szakdolgozatában kapcsolatba hozta velük a beneficiáriusokat is (tisztí fegyver). Érdekes jelenség, hogy ezek a kardok a barbaricumban egytől-egyig sírok mellékleteiként jöttek elő, míg mind a gladiusok, mind a spathák előfordultak sírban és mocsárletben egyaránt. Egyedi formájuk és csekély számuk révén ezek a kardok igen alkalmasak az import egyes kérdéseinek vizsgálatára; pl. szinte biztos, hogy mind római gyártásúak. Datálásuk is biztosabb, hála a lelőköri körülményeiknek. Raddatz kronológiájában kb. a B2-C1-be tartoznak. (*A Kr. utáni 2. század és a 3. század első fele. A szerk.*)

A spatha már nem ilyen egyértelműen római típus. Valószínű, hogy a kelta, hosszú „La Tène-III Schwert” adta az első ösztönzést egy hosszabb pengéjű kard kialakítására, majd a Kr. u. 2. században némi gót közvetítésű keleti hatásra a gyalogság kardját is a lovasokéval „azonos” hosszúkarddá alakították. Az elnevezés az auctoroknál tűnik fel, és kezdetben a kard jelentésű „gladius” és „ensis” szinonimájaként használták. Az új kétélű hosszúkard mind a germánok, mind a kelták kardját messze felülmúlta. (A kelta vaskardok az első csapás után elhajlottak, így a hátravonuló harcos azt a lábával egyenesítette.) A germánok a hatékonyabb harc érdekében kénytelenek voltak átvenni a rómaiak kardját. Így először „beszerezték”, később maguk is gyártották. A penge hossza általában 80–100 centiméter, szélessége a vállnál a 4–5 centiméter, a markolatnyelv hossza általában 10–15 centiméter körül van. A Kr. u. 2. század végére válik általánosan elterjedté és enyhe változtatással ca. a 6. század legelejéig ez a formája él; persze a tartozékok (markolat, hüvely veretei, felfüggesztés) helytől és időtől függően alakultak. Már 400 körül kialakul azonban egy formailag a rómaidól már teljesen elkülönülő germán típus is. Az eddig talált imortált kardok legnagyobb része spatha.

* * *

Az import problematikája három kérdésre bontható: a gyártás, a kikerülés és a felvevőpiac.

A fegyvergyártás állami monopólium volt, és nagy központi „üzemekben” történt a hadsereg számára. A kezdetben létező kisüzemek csak állami megrendelésre gyárthattak. A Kr. u. 3. század elején a magánműhelyek kezdtek egyre inkább önállósodni, és egyidejűleg Itáliából a provinciákba helyeződni. Számos veterán sírkövén áll, hogy ilyen üzemből szerezte be fegyverét. A dominatus korában az állam újra teljesen ellenőrzése alá vonta a fegyvergyártást. Az előállító műhelyek személyzetének kérdésével MacMullen részletesen foglalkozott már – erre itt nem térek ki.

A felvevőpiacot természetesen a harcosok és a főnökök jelentették, eltérő arányban az egyes kikerülési módokon belül.

Magának az importnak öt különböző módját sikerült elkülöníteni. Az egyes típusok jelentősége a terület és a korszak függvénye. Ajándékként a legszebb darabok egy része érkezhettek a barbaricumba, germán törzsek vezetőinek küldött reprezentációként. A hadiszákmány az anyag kikerülésének legfontosabb módja lehetett. A már germán területen lévő kardok persze általában nem kerültek egyből a földbe; valószínűleg sok közülük több generációt is megélt, és számos területet bejárt, míg végül valahol sírba vagy – áldo-

zatként – mocsárba került. Az ilyen másodlagos „import”-nál a mozgás fő típusa szintén a zsákmány lehetett. (Pl.: a nagy dániai mocsárleletek – Ejsbøl, Illerup, Vimose, Nydam,... – esetében kiderült, hogy a leletek nem a helyi angol lakossághoz tartoztak, hanem azokat az erre „tévedt” délebbi germánoktól szedték el, feltehetőleg harcban. Az ún. katonák alatt a római hadseregben szolgált, majd leszerelése után eredeti hazájába visszatérő germán „zsoldosokat” kell érteni, akik magukkal vihették kardjukat is. Ezzel kapcsolatban két dologra szeretném felhívni a figyelmet. A témával foglalkozó kutatók szeretik eltúlozni eme kikerülési mód jelentőségét. Nem szabadna azonban elfeledkezniük arról, hogy a birodalomban eltöltött huszonöt évi szolgálati idő után aligha távoztak ezek a boldogulásukat eleve itt kereső, immár római polgárrá vált, és talán már helyi családdal is rendelkező katonák. És még ha távoztak is, fegyverzetüket, mely a kincstáré volt, leszereléskor javarészt le kellett adniuk, de a megmaradót sem vihették ki szabadon a birodalom területéről. Amennyiben mégis kivitték, úgy máris csempészésről beszélhetünk. Ami a katonákkal való kikerülésnél az igazán fontos – és ezt a kutatók általában nem veszik figyelembe –, az az „intellektuális import”. Lehet, hogy a fegyverét nem vihette magával, de annak ismeretét, és az arra való igényt feltétlenül, ami az első helyi darabok elkészítését nagyban ösztönözhatta és elősegíthette. Az illegális és a legális kereskedelmet együtt vizsgálom, mivel a kettő tulajdonképpen ugyanazt jelenti, csak az egyik még a tiltó rendelkezések előtti időkre érvényes. A zsákmány mellett ezek lehetnek a kikerülés legfőbb típusai – a távolabbi területekre elsődlegesen importált tárgyak esetében pedig vitathatatlanul az „egyetlen”. Felmerülhet a kérdés, hogy a rómaiak eladtak-e az ellenségnek ilyen kítűnő fegyvereket. Nos, a válasz csak „igen” lehet, és ennek legegyszerűbb bizonyítékai maguk a tiltó törvények. Az első ilyen Kr. e. 8-ból ismert, mely csak a birodalommal éppen harcban álló népekre vonatkozott. A 2–3. századból is vannak fegyverre és nyersvasra érvényes rendeletek. A teljes fegyverkereskedelem betiltására vonatkozó törvény nyugaton 438–39-ben, keleten 455–57-ben született meg. A legegyértelműbb 534-ből származik, melyben Justinianus fejvesztés terhe mellett megtiltja fegyver kivitelét a birodalom határain túlra. A kereskedelem (csempészés) folyamatos létét épp a tiltások állandóan szükséges megújításai mutatják. A kereskedelmet lebonyolító személye egyelőre csak nagyjából ismert. Egyrészt az egyéb tárgyakkal üzletelők bővíthették készletüket a fegyverekkel is, másrészt leszerelt katonák kezdhettek polgári foglalkozásként a számukra jól ismert „áru-cikk” kereskedelméhez. Mivel a dolog indulótőkét igényelt, a tiszték könnyebben válhattak kereskedővé (egy centurio tizenhatszor akkora összeget kapott leszereléskor, mint egy egyszerű közlegény).

A kikerüléssel kapcsolatos másik kérdést az irány jelenti. A fontosabbak a vízi utak lehettek, de egyes területeken kénytelenek voltak kocsin szállítani portékájukat.

* * *

Itt érkeztünk el az egész kérdéskörnek már a bevezetésben vázolt metszéspontjához, mely az alapproblémát jelenti – az eredet kérdéséhez. Mivel minden további megállapítás erre épül, ezért ez az első, amit tisztázni kell minden egyes darab esetében. A római eredet vagy a germán másolás vagy hamisítás eldöntése már azért is fontos lenne, mivel a germán termék nem számít importátnak.

Az eredet meghatározására öt módszer áll rendelkezésünkre a kard tipológiája és morfológiája mellett. Az első kettő a röntgenanalízis és a metallurgia. Egyrészt az alapanyag származási helyét lehet megtudni általuk, másrészt olyan rossz állapotú darabokról

is fontos információkat (pl.: kard alakja a tokon belül, damaszkoltság) közvetítenek, melyeket más módszerrel vizsgálni nem is lehetne. Elsősorban Lengyelországban végeznek ilyen vizsgálatokat. A mintás kovácsolás, azaz az ún. damaszkolás, típusa – néha eleve a léte – is ezek révén állapítható meg. A damaszkolt kard kétféle fém – az ún. lágvas és az acél – különféle típusú összekovácsolásából létrejött igen rugalmas, mégis nagyon erős, rozsdamentes pengét jelent. Az a fémek eltérő szén, foszfor és fluor tartalma. Egymás mellé helyezett vas- és acélrudakat magas hőfokon összekovácsolnak. Az így kapott rudat kettéveszik, a darabokat egymás mellé teszik, majd összekovácsolják. Ezt az eljárást addig ismételtetik, míg végül egy hosszú, mintás lapot kapnak eredményül. A lapot vas magra tehetik, élként vasat rakhatnak rá, vagy belőle készíthetnek élet vas pengéhez. A technikát a birodalom nyugati felében is csak a Kr. u. 3. században látjuk feltűnni.

A maradék módszer a szelektálásra a bepecsételés és a berakás. Pecsétnyom a penge vagy a nyelv tövén szokott előfordulni. Lehet valamilyen mesterjel vagy betű(k)ből álló. A szöveges pecsétek nem oldhatók fel mindig egyértelműen. Az „F” jelentése valószínűleg „fecit”, az „M”-é „manu”, a többi talán névrövidítés (készítőé vagy tulajdonosé) lehetett. A berakás a pengető egy vagy mindkét oldalán kialakított és megformált mélyedés kitöltését jelenti valamilyen eltérő anyaggal (többnyire sárgaréz). Jelenleg huszonöt ilyen kardról van tudomásom – egyikük a Magyar Nemzeti Múzeumban, a többi külföldön –, s mindössze hat származik közülük a birodalomból. Ennek megfelelően az ábrázolások fajtái is korlátozottak, ám mindig római témájúak. Victoria, Mars, légióas manipulus-jelvényvel, győzelmi babérkoszorú (corona triumphalis), palmaág (palmetta). Datálásuk viszonylag pontos. Mars Ultor és Venus Victrix kultusza Commodus korában és véget, tehát ezen darabok gyártása is megszűnt a 2. század legvégén. Az a rétegből előkerült és a 3. század közepéig keltezhető néhány darab nem kivétel, inkább jó példa arra, hogy egy kard gyártása és földbe kerülése között körülbelül ötven év telt el. Ezen kardok importja a B2-C1b-ben történhetett, összefüggésben Marcus Aurelius, Commodus és Caracalla háborúival. (Kikerülésükben is feltehetőleg főleg az ajándéknak és a zsákmánynak volt szerepe.)

Egyelőre bizonyítékokkal alá nem támasztott teória, hogy egyes ábrázolások akár a germán hadistenek egyikét is jelenthették (a főnököknek küldött ajándékon könnyen elképzelhető lenne.) A teória alapja az, hogy a germán mitológia főistenei (köztük Frey helyett a régi hadisten Tyr) megegyeztethetők – és már akkor meg is feleltették őket mind a rómaiak, mind a germánok – egyes római istenekkel. Ékes bizonyítékai ennek Tacitus Germaniáján kívül a napok nevei a latin és germán nyelvekben. (Például: Thor isten nevéből a csütörtök dies Iovis a latinban, jeudi a franciában, Donnerstag a németben, Thursday az angolban és thorsdag a dán nyelvben.)

* * *

A kutatók általában a római eredet bizonyítékának fogják fel a bepecsételést, a berakást és a damaszkolást. Egészen biztos, hogy az esetek többségében ez igaz is, de néhány ellenpélda arra int bennünket, hogy alaposabban vizsgáljunk meg minden egyes darabot, és hogy az említett módszereket a disztíngválásra ne fogadjuk el fenntartások nélkül.

Metallurgiai analízissel megállapítható a vas bányászásának helye. Ez azonban egyrészt nem bizonyítja a kard készítésének helyét (hisz volt importja a nyersvasnak is), másrészt Bialából ismert egy pecsétes – tehát „római” darab, melynél a vizsgálat a lelőhely melletti bánya vasát mutatta ki!

Pecsételt jelek előfordulnak germán típusú kardokon is, a germán kovács tehát készíthetett hasonlót – másolta, ha nem ismerte, vagy hamisította, ha tisztában volt az értékével. Ugyanakkor római típusú kardokon is feltűnnek germán szimbólumok. A bepecsételt nevek többsége is frank eredetű (bár ez még magyarázható lenne azzal, hogy egyre több germán katona szolgált a római hadseregben).

A berakás technikája a germán kovácsok előtt sem volt ismeretlen. Kardon is előfordul, de lándzsahegyek esetében gyakori is volt. Az ábrázolások egy része annyira szemantikus a jól kidolgozott többihez képest, hogy erősen másolatok másolatainak, vagy emlékezetből készített daraboknak tűnnek. Téma alapján az egyetlen biztosan római csoportot a hadsereg adott részének külön gyártott légiósasos ábrázolásúak jelentik.

A damaszkolás pedig egyelőre az 5. századtól bizonyított a frankoknál, de ennek korábbi ismerete sincs kizárva. És végül, az összes itt felsorolt római technika bizonyító ereje semmivé lesz egyetlen kikerülő római kovács révén. Akár fogolyként, akár leszerelt katonaként került is ki, alkalmazhatta tudását, vagy továbbadhatta azt valaki másnak. Az igény a római minőségű és kivételezésű fegyver iránt megvolt a germánoknál is.

Kákonyi Gellért

Történelemből – mese: Asterix és Vercingetorix

Elhangzott: a számból, 1994. április 18-án egy egyetemes törti szemináriumon...

Most megmutatom, hogyan lesz a történelemből mese, és a meséből történelem. Körülbelül úgy, mint a fából az a bizonyos vaskarika. Látszólag könnyű dolgom van, de még az elején kérem, senki se jegyzeteljen! Képzeljük el, a kincstári ütött-kopott szék fenekünk alatt pihe-puha fotellé alakul, így hallgassuk hát e modern mesét. Kész? Akkor fejest a közepébe.

Tartsunk egy leltárt!

Van egy híres gall emberem, *Vercingetorix*, az i. e. 52-es év nagy hadvezér-népvezér felfedezettje, kinek nevét Caesar is félte, ezért aztán rövid úton hidegre is tétette. 1903 óta Clemont Ferrandban felállított szobra emlékezteti az utókort a hajdani hősré.

Végül, de nem utolsó sorokban, van egy Asterix nevezetű „kakas” (gall), aki szintén az idők előtti ötvenes években élt Gallfálván, mindig nyargalt, megáldva sok fuffanggal. Ők az én őshőseim, de nézzük, mit tudunk Vercingetorixról? Róla, azt hiszem, a felsőfok is kevés volna... a hős avernus, aki a római zavarokat felhasználva i. e. 52-ben majdnem az összes gallus népeket lázadásra bírta, Gergoviánál csatát is nyert, az egybegyűlt törzsek őt választották fővezérükké, de midőn másodsor is nyílt ütközetet kockáztatott, a germán lovasság keményen megverte, és Caesar Aliso várába szorította. Vercingetorix semmit sem tehetett Caesar ostromművészetével szemben. A felmentésére siető gallus csapatok nem érthettek el semmit, mire Vercingetorix kérte övéit, hogy adják meg magukat, és kedvezőbb békefeltételek kieszközölése végett Caesarhoz vezettette magát, de az galád módon („Jaj a legyőzötteknek!”) láncokba verette, és diadalmenete után i. e. 46-ban megölette...

Szomorú történet, de ezzel nem kerültünk közelebb portréjához. Nézzük, mit mond Caius Julius a Gall háborúban című művében ellenfeléről: